

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

Saim Savaş, Sirge Kazası Dikey Boyutta Bir Yerel Tarih Araştırması, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV/A-2-2.12.Dizi-Sayı:16, Ankara 2017, 526 s. ISBN: 9789751633859

Leyla AKSU KILIÇ*

Makale Bilgisi	Article Info
Başvuru: 10 Mart 2018	Received: March 10, 2018
Kabul: 4 Nisan 2018	Accepted: April 4, 2018

Yerel tarih çalışmaları, genel tarih üzerine yapılan çalışmalar kadar önemlidir. Sıradan insanların ve mekânların tarihi en az krallar ya da devletlerin tarihi kadar insanlık tarihinde mühim bir yer tutmaktadır/tutmalıdır. Bu durumun en popüler örneklerinden biri, Carlo Ginzburg'un *Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni Peynir ve Kurtlar* adlı eseridir. Engizisyon'a kafa tutan sıradan bir köylünün evrenini bugüne taşıyan bu eser gibi mikro tarih çalışmalarının yurtdışında çok sayıda örneği bulunmaktadır. Son yıllarda Türkiye'deki tarihçilikte de genelden yerele kayan araştırmaların ve eserlerin sayısı giderek çoğalmaktadır. Türkiye'deki yerel tarih araştırmalarına katkı sağlayacak son çalışmalardan birisi de Saim Savaş'a ait Sirge Kazası örneğinde dikey boyutta yapılan bir yerel tarih araştırmasıdır.

Çalışmanın ağırlık merkezi 1830–1845 tarihleri arasındadır ve yerel tarih araştırmalarının iki önemli kaynağı olan nüfus ve temettuat defterleri kullanılmıştır. Araştırma, 1530 ve 1676 tarihlerindeki muhasebe ve avarız defterleri ile XIX. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınan Salnameler ile desteklenmiştir. Aynı zamanda bölgedeki aşiret hareketliliğini gösteren arşiv malzemesi ve saha araştırmasıyla ortaya çıkan mezar kitabeleri, dikey boyuttaki bu çalışmanın ortaya çıkışını sağlamıştır. Savaş'ın da ifadesiyle bu

* Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, leyla.aksu@usak.edu.tr

eser “*Sirge ve bulunduğu bölge hakkında Lidya, Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri ile alakalı belge ve bilgiler ışığında yapılmış*” bir araştırmadır (s.1). Birçoklarının ismini bu çalışma ile duyduğu/duyacağı Sirge, Bizans döneminden itibaren Türklerle Bizans ve Türklerle Haçlılar arasında yaşanan uzun süreli savaflara sahne olan Batı Anadolu topraklarındaki küçük bir yerleşim yeridir (s.X). Sirge kelimesinin anlamı hakkında “*buzacağı ya da dananın emmemesi için burnuna takılan bir alet anlamında kullanıldığı yolunda bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanında Sirge'nin sirke ile de alakalı olduğu düşünülebilir. Ayrıca bir kırmızı çeydi olduğu yolunda da kayıtlar vardır. Halen Kastamonu-Hanönü'ne bağlı Sirkeköy ve Adana-Ceyhan'a bağlı Gümüşgöze köyünün eski adının da Sirge olduğu bilinmektedir. Konumuzu teşkil eden Sirge ise daha önce Eşme'ye bağlı iken 5.5.1975'te Uşak merkez ilçeye bağlanarak adı Alanyurt olarak değiştirilmiştir*” bilgisi verilmektedir (s.4-5). Sirge, XVI. yüzyıldan nüfus defterlerinin yazıldığı 1830'lı yıllara kadar Kütahya livasına bağlı iken, temettuat defterlerinin yazıldığı 1844-1845 yıllarında Aydın eyaleti Denizli kaymakamlığına ilhak etmiştir (s.15). XIX. yüzyılda ise (H.1317/M. 1899-1900) Aydın vilayeti salnâmesine göre Saruhan sancağı dâhilindeki Eşme'ye bağlı üç nahiyeden (Sirge, Güre, İnay) biridir (s.15).

Kitabın kapağını süsleyen “*Defter-i İslam Kaza-i Selendi ve Güre ve Sirge tâbi'-i Eşme der Liva-i Kütahya sene 1247*” şeklindeki 1625 numaralı ilk nüfus defterinin kapağına göre Sirge, aslında bir köy olmakla birlikte Eşme kazasına bağlı bir kaza merkezi olarak kabul edilmektedir (s.2). Çalışmanın kaynağı olan diğer nüfus defterleri sırasıyla, 1630 numaralı H.1252 /M. 1836-1837 tarihli ve bu defterin temize çekilmiş hali ve aynı tarihli 1631 numaralı defter; 1657 numaralı Yörükân-ı Kütahya Defteri, H.1247/M.1831-1832 tarihli defterin Sirge ile ilgili kısımlarıdır. Çalışmada kullanılan bir diğer kaynak grubu, Sirge ve Sirge kazasına bağlı 17 köy ile ilgili H. 1260-1261/ M. 1844-1845 tarihli temettuat defteridir. Bu iki defter grubu sayesinde 1830-1845 tarihleri arasındaki idarî, sosyal ve ekonomik yapı ortaya konulmuştur. Bölgenin XVI. yüzyıldaki durumu için 1530 tarihli muhasebe defteri kullanılmıştır. XVI.-XIX. yüzyıllar arasındaki iskânı gösterebilmek için muhasebe defterinde tespit edilen harita ile sonradan kurulan köylerin gösterildiği günümüzdeki haritası verilmiştir. Bu şekilde XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kurulan köylerin bugün varlıklarını devam ettirip ettirmedikleri ve isimlerinin değişip değişmediği harita ile gösterilmeye çalışılmıştır *Harita 1:1530'da Mevcut Köyler (438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530); Harita 2:1830'larda ve günümüzde mevcut köyler; Harita 3: 1969'da Eşme Haritası* (s.20-21-22).

Eserin giriş bölümünde, tarihi süreçte bir yerleşim birimi olarak Sirge – yukarıda da detaylandırıldığı üzere- Osmanlı öncesi, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak ele alınmıştır. Çalışma giriş hariç üç ana bölümden ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Birinci bölümde idarî ve sosyo-ekonomik yapı; ikinci bölümde nüfus yapısı ve nüfus hareketleri; üçüncü bölümde ise iktisadi yapı tafsilatlı olarak işlenmiştir. Sirge kazasındaki idarî ve dinî görevliler; voyvoda, naip, muhtar-ı evvel-muhtar-ı sâni ve imamdır. Saim Savaş, Batı Anadolu’da küçük bir yerleşim merkezi olan Sirge’de XIX. yüzyılda tarihi bir yolculuğa çıkardığı okurlarını ilk olarak (H.1247/M. 1831–1832 tarihli nüfus defteri) Sirge voyvodası Kacaroğlu Seyyid Mehmed bin Mahmud’un evine konuk etmektedir. Seyyid Mehmed’in Seyyid Mustafa (10 yaşında), Seyyid Selim (7 yaşında) ve Seyyid Mahmud (4 yaşında) adlarında üç oğlu ile tanışmak mümkündür. Bu tarihten yaklaşık 5 yıl sonraki (H. 1252/M. 1836–1837 tarihli nüfus defteri) Sirge voyvodası 35 yaşındaki Kacaroğlu Ahmed veled-i Mahmud’dur (s.27–29). Sirge’de bulunan naip/el-müvella hilafe ise Eşme kadısına bağlı, kadılıkla ilgili mutat işleri gören bir nevi kadı naibi kabul edilmektedir. Vakıf kayıtlarından hareketle Sirge ve civarındaki mescit, cami mevcuduyla ilgili dikey boyutta değerlendirmeler yapılmakta; temettuat kayıtlarından hareketle Sirge kazası muhtar ve imam adlarının dökümü verilmektedir (tablo 2) (s.29–41) Sirge kazasına bağlı köyler; Adana, Asar/Hisar, Boyalı, Çaltı, Davala, Delibaşlı, Dere, Dişkaya, Halıviran, Hamamdere, Hamitli, Kahveci Abdullah/Kahveciler/Tekeli Hüseyin Mahallesi, Karabacaklı, Karaçakal, Kısık, Kocaömerdamları/Kocaömerli, Köseler/Köseler ma’a Dervişli, Saraycık, Sirge, Taşköy, Toykar/Toygar, Ulucak’tır. Savaş tarafından Sirge kazasına bağlı köyler ilk olarak 1530 tarihli muhasebe defterlerindeki kayıtlardan hareketle takip edilmeye başlanmıştır. Bu tarihlerde bölgede konar-göçer Yörük taifelerine işaret eden kayıtlar mevcuttur. 1676 tarihli avarız defterinde de Sirge ve bağlı köylerin izleri takip edilmiştir. Yine bu çevrede Yörük taifesinin izleri devam etmektedir. 1530–1928 döneminde Sirge ve çevresindeki köyler; 1530 Muhasebe Defteri, 1676 Avarız Defteri, 1831–1832 Nüfus Defteri (1625 nr.), 1836–1837 Nüfus Defteri (1630 nr.), 1836–1837 Nüfus Defteri (1631 nr.), 1844–1845 Temettuat Defteri, 1895–1897 Aydın Salnameleri ve 1928 olmak üzere listelenmiştir (Tablo 3.) (s.46–47). Çalışmada Sirge kazasına bağlı köylerin nüfus sayıları, erkek nüfusun genel özellikleri, mesleği, arazi varlığı, temettuat, öşür-resim ve vergi-yi mahsusası, hayvan varlıkları, nüfus ve temettuat defterleri temel alınarak hem tablolar halinde listelenmiş hem de detaylı olarak yorumlanmıştır (s.48–225). Sirge kazasında sakin aşiretler; Hasan Abdallı Aşireti, Harbendeli Aşireti Hasanlı Mahallesi, Harmandalı Aşireti Delibaşlı Mahallesi, Sirge kazasında mevcut Kaçar Aşiretleri, Aydın sancağından gelen Kaçar

aşiretleri, Ulucak karyesinde Şehitli Aşireti Veli Beğ Cemâati'dir. Bu aşiretler hakkında da nüfus ve temettuat defterlerindeki verilerden hareketle hane sayısı, erkek nüfus ve nüfusun genel özellikleri, arazi varlığı üzerinde veriler listelenmiş ve tahlil edilmiştir (s.225–279).

Eserin ikinci bölümü nüfus ve nüfus hareketleri, hane miktarları ve erkek nüfus sayıları, aile isim ve unvanları, şahıs isimleri, insan tipolojisi, aşiretler, nüfus hareketleri, meslekler (nüfus defterleri ve temettuat defterlerine göre), eğitim durumuna ayrılmıştır. Buna göre, Sirge kazası dâhilinde toplam 741 hane ve 2112 erkek nüfus sayısının bulunmaktadır. Sadece temettuat kaydı bulunan Karaçakal köyünün 7 hanesi ile Harmandalı aşireti Delibaşlı mahallesinin 48 hanesi ilave edildiğinde hane sayısının 796'ya, toplam erkek nüfus sayısının 2414'e yükseldiği hesaplanmıştır (s.281). Ayrıca –yukarıda künyeleri verilen- dört farklı nüfus defteri ve temettuat defterlerine göre Sirge kazasındaki karye ve aşiretlerin toplam hane ve erkek nüfus sayıları listelenmiştir (s.282). Bu bölümde Sirge kazası dâhilindeki köy ve aşiretlerdeki aile isim ve unvanları üzerinde de durulmuştur. Böylece Batı Anadolu'nun bir köşesindeki sıradan insanların arasına karışmak ve orali olanlar için ailelerinin kökenlerini araştırmak mümkün olabilir gözükmektedir (s. 283–300). Mesela, Sirge kazası dâhilinde aile ismi olarak Hacıoğlu başta olmak üzere Kocaoğlu (10), Emiroğlu ve Karaoğlu (8), Karabacakoğlu (6), Delioğlu, İmamoğlu, Kacaroğlu, Köleoğlu ve Sarioğlu isim ve unvanları (5) sık olarak kullanılmaktadır (s.284). Sirge kazası örneğinde de, bugün dahi devam eden bir gelenek olan dedenin adının toruna verilmesi ve daha az olmakla birlikte baba adının oğluna verilmesi âdetini görmek mümkündür (tablo 117) (s.301–303). Eserde sıradan insanı ete kemiğe büründüren asıl bölüm "*İnsan Tipolojisi*" başlığını taşımaktadır. Buna göre, Sirge kazası halkının yaklaşık % 62'si orta boylu, %31'i uzun boylu ve % 7'si kısa boylu olarak kaydedilmiştir. Kaza dâhilinde 678 kişinin sakal, 454 kişinin bıyık durumunu öğrenmek mümkündür. 678 kişinin 234'ünün kara sakallı, 104'ün sakallı, 100'ünün kır sakallı, 90'ının kumral sakallı, 84'ünün ak sakallı, 51'inin sarı sakallı, 14'ünün köse sakallı ve 1'inin müzellef sakallı olduğu söylenmiştir. Sirge kazası kayıtlarına göre yeni doğanlarının nüfusa oranı yaklaşık 4,05, ölenlerin oranı ise 2,83'tür. Bu sonuç nüfusun artış eğiliminde olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (s.304–309). Sirge kazası dâhilinde aşiretlerin hareketleri ve yerleşimleri konusu da önemli yer tutmaktadır. Buna göre, nüfus ve temettuat defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kuzey Suriye, Hatay, Adana ve Mersin taraflarından gelerek bölgeye yerleşmeye başladıkları bilinen Kacar ve Harmandalı nüfus, Sirge kazası dâhilinde yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Bu aşiret mensuplarının mevcut köylere

yerleşmeleri ya da yeni köyler teşekkül ettirmelerinin yanında bölgede göçebe ve yarı göçebe halinde yaşadıkları görülmektedir. Eserde, bölgede mevcut aşiret ve cemâatlerin listesine ulaşmak mümkündür (s.310–316). Bölgede yaşanan nüfus hareketleri, nüfus defterlerindeki bilgilerden hareketle takip edilebilmiştir. Özellikle, 1830'lu yıllarda bölgede yoğun bir göç hareketi yaşandığı düşünülmektedir (s.316–335). Yine nüfus defterleri ve temettuat defterleri temel alınarak yapılan tahlile göre, kaza dâhilinde yaşayan halkın; idari, sosyal, ekonomik, dinî ve diğer gündelik ihtiyaçlarının karşılanması doğrultusunda farklı bazı meslek erbabının varlığını görmek mümkündür (s.335–338). Kaza dâhilinde varlıkları tespit edilen 2395 erkek nüfusa göre eğitilmiş insan sayısının son derece az olduğu görülmüştür. Eğitim durumu açısından verilen birkaç örnekten birisi *Hamamdere köyünden Kesteloğlu Musa bin Mehmet'in 19 yaşındaki oğlu Süleyman bin Musa Uşak'da Medresede tahsilde* olarak kaydedilmiştir (s.339–340).

Eserin üçüncü bölümünde Sirge kazası dâhilinde iktisadî yapı; arazi varlığı ve yetiştirilen ürünler, hayvan varlığı (büyükbaş, küçükbaş ve binek-yük hayvanları), değirmen ile temettuat ve ödenen vergiler şeklindeki alt başlıklarla işlenmiştir. Konar-göçer Türkmen aşiretlerinin bölgedeki mevcudiyeti göz önüne alındığında Sirge kazası dâhilindeki iktisadi yapının temelini hayvancılık oluşturmaktadır. Hayvancılığı, tedricen gelişmekte olan ziraat takip etmektedir. Savaş, Sirge'deki bu durumu hayatın esasını hayvancılık ve ilave olarak genellikle kendine yetecek kadar tarımsal faaliyette bulunmak oluşturmaktadır şeklinde yorumlamaktadır (s.341). Eski dünyanın önemli ziraat ürünleri buğday, arpa, burçak, susam ve afyon vb. ürünlerin Sirge'de önemli oranda ekildiği görülmektedir (s.341–347). Hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu Sirge kazası dâhilinde büyükbaş (sığır cinsi) ve küçükbaş (koyun ve keçi cinsi) hayvan oranı yüksektir. Osmanlı çift-hane sisteminin ve traktör öncesi ziraat hayatının temeli olan öküz, büyükbaş hayvanların en fazla bulunanıdır. Hane başına ortalama 1,67 öküz düşmektedir. Sağman inekte bu rakam 1,24'e gerilemektedir. Sığır cinsinin toplamı olan 1218 rakamı dikkate alındığında hane başına düşen rakam 4,08'e çıkmaktadır. Küçükbaş hayvan mevcudiyeti ise, konar-göçer Türkmen hayatında bu türden hayvancılığın önemini göstermektedir (s.348–350). Binek ve yük hayvanlarında, merkep başı çekmektedir. 1970'li yıllarda bölgede devenin varlığı bilindiğinden 1845'li yıllardaki (temettuat defterleri) kayıtlarda kaza dâhilinde sadece 2 yerleşim biriminde devenin var olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu durum, kayıtlarda eksik bir yazımın olduğunu düşündürmüştür (s.350–351). Eserde, bir dönem Cüneyt Arkın ve Fatma Girik'in başrollerini paylaştıkları 1968 yapımı *Köroğlu* filminin değirmen sahnelerinin çekildiği söylenen Çataltepe

Köprüsü yakınlarındaki değirmenin kaydını görmek, bugünün insanına ayrı bir nostalji katmaktadır (s.351–352).

Eserde, XVI. yüzyıldan başlamak üzere küçük bir yerleşim merkezi olan Sirge'nin zamanla bir kaza merkezine dönüşmesine tanık olmak mümkündür. Bu durum, Saim Savaş tarafından “*tarihî süreçte, muhtelif sebeplerle bu bölgeler zamanla bazen tenhalaşmış bazen de inceleme dönemimizde olduğu gibi tekrar şenlenmiştir*” şeklinde ifade edilmiştir. Sonuç bölümünde bu araştırma ile ulaşılan önemli sonuçlardan birisi olarak Selçuklulardan itibaren başlayan Anadolu'daki iskân ve İslam'ı hazmediş sürecinin son halkasına ışık tutulması gösterilmiştir. Bir diğer sonuç ise yaklaşık 250 yıllık süreçte yaşanan yeni göç, yerleşme ve nüfus hareketliliği sebebiyle hem yeni yerleşim birimlerinin teşekkülü hem de yeni üretim alışkanlıklarının kazanılmasının ortaya konulmasıdır.

Mekân olarak Sirge'nin konu alındığı çalışma özellikle temettuat ve nüfus defterleri temel alarak yapılacak çalışmalar için bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Bu türden defter gruplarındaki verilerin okunması, tahlil edilmesi ve sonuçlarının ortaya konulabilmesinde yaşanan ve yaşanabilecek birçok güçlük bu çalışma örnek alınarak aşılabılır kanaati oluşmaktadır. Aynı zamanda dikey boyutta yapılan çalışma, Osmanlı arşivinin önemli kaynaklarından olan muhasebe, avarız, nüfus, temettuat defterleri ve salnamelerdeki verilerin birlikte nasıl değerlendirileceğini ortaya koymaktadır. Bütün tarih anlayışını yansıtan çalışma yerel tarihçiliğin güzel bir örneğini ortaya koymaktadır.